

Samen voor een flinke sprong naar een duurzamere veehouderij en akkerbouw in Zuid-Holland

Discussiedocument

Tweede stap in de Strategische verkenning Landbouw

provincie
ZUID HOLLAND

Inhoudsopgave

2

1. Waarom een discussiedocument duurzame grondgebonden landbouw?	3
1.1 Landbouw: belangrijke sector in landelijk gebied	3
1.2 Landbouw: verduurzaming in dialoog	3
1.3 Strategische verkenning Landbouw: drie stappen	4
1.4 Leeswijzer	4

2. Ontwikkelingen en opgaven grondgebonden landbouw	5
2.1 Kwaliteit van de leefomgeving en landbouw	5
2.2 Economische positie van de Zuid-Hollandse akkerbouw en veehouderij	6
2.3 Huidig provinciaal beleid	6
2.4 Resultaten eerste stap: schets van dilemma's, keuzes, opgave	8
2.4.1 Thema's voor Zuid-Holland: voedselproductie, biodiversiteit en duurzaamheid	8
2.4.2 Grondgebonden melkveehouderij	8
2.4.3 Sluiten van kringlopen	9
2.4.4 Schaalvergroting en dierenwelzijn	9
2.4.5 Volksgezondheid	9

3. Welke kant gaat de grondgebonden landbouw in Zuid-Holland op?	10
3.1 Ontwikkeling landbouw: denken in scenario's	10
3.2 Vier scenario's en twee onzekerheden	10
3.3 Ontwikkelingsscenario's: keuzes	12

4. Oogst dialoogsessies	14
4.1 Aanpak Dialoog	14
4.2 Sluiten van kringlopen van grondstoffen	15
4.3 Regionale voedselketens	16
4.4 Biodiversiteit in de bedrijfsvoering en nieuwe verdienmodellen	16
4.5 Provinciale reflectie op de drie thema's	17

5. Hoe willen wij de verduurzaming bereiken?	19
5.1 Ruimte bieden aan duurzame innovaties	19
5.2 Rollen provincie: samen doen en netwerksturing	20

6. Sprong naar duurzamere landbouw	21
6.1 Kern van de aanpak	21
6.2 Wat gaan wij de komende periode concreet doen?	22
6.3 Concretisering acties	22
6.3.1 Oprichten Platform Duurzame Landbouw	22
6.3.2 Verkenning samenhangend innovatieprogramma	23
6.3.3 Opstellen Ambitiedocument	24

1. Waarom een discussie-document duurzamere grondgebonden landbouw?

3

1.1 Landbouw: belangrijke sector in landelijk gebied

De landbouw is van grote betekenis in de provincie Zuid-Holland en zal dat nog lange tijd blijven. De grondgebonden landbouw is de grootste gebruiker van het landelijk gebied en gezichtsbepalend. Wij hebben in 2012 onze ambities voor het landelijk gebied beschreven in de Beleidsvisie Groen: wij streven naar een duurzaam ingericht en beheerd landelijk gebied. Met het oog hierop stimuleren wij daarom het agrarisch ondernemerschap, zetten wij ons in voor behoud en ontwikkeling van biodiversiteit en stimuleren wij systeeminnovatie in de primaire productie en in de keten van producent tot consument.

De groei in de wereldwijde vraag naar voedsel biedt een goed economisch perspectief voor de landbouw in Nederland en in Zuid-Holland. In de Visie Ruimte en Mobiliteit (2014) hebben wij uitgesproken dat wij ruimte willen bieden aan verdere ontwikkeling van de landbouw mits hierbij een flinke sprong wordt gemaakt in verduurzaming, ruimtelijke kwaliteit en wordt ingespeeld op omgevingsfactoren. Dit betekent onder andere dat wij ruimte geven aan Zuid-Hollandse landbouwbedrijven die willen verduurzamen, zich willen ontwikkelen en een rol willen spelen in het mondiale voedselvraagstuk. Daarnaast is ook plaats voor bedrijven die kiezen voor extensivering en/of verbreding.

Verduurzaming is dus een voorwaarde die wij willen verbinden aan de vele ontwikkelingen in de grondgebonden landbouw zoals schaalvergroting en het nieuwe Europese landbouwbeleid, waaronder het afschaffen van de melkquotering per 1 april 2015.

1.2 Landbouw: verduurzaming in dialoog

Het is niet realistisch en niet wenselijk dat wij voorschrijven hoe een duurzamere veehouderij en akkerbouw in Zuid-Holland er uit ziet. Daarom hebben wij eind 2014 en begin 2015 maatschappelijke partners uitgenodigd voor drie dialoogbijeenkomsten om hun visie en beelden ten aanzien van een

verduurzamingsslag in de landbouw met ons te delen. Wij hebben hier zicht gekregen op initiatieven die reeds lopen en gezamenlijk hebben wij kunnen reflecteren op de vraag welke activiteiten nog kunnen worden ontwikkeld. Daarmee geven wij vorm aan onze ambitie om meer door netwerkend werken beleid voor te bereiden en uit te voeren. Wij doen dit mede op basis van kennis, inzicht en urgentiegevoel van de partners, kennisinstellingen en ondernemers in het veld. Deze werkwijze sluit aan bij de Beleidsvisie Groen en de Visie Ruimte en Mobiliteit, waarin samenwerking op basis van netwerksturing is vastgelegd.

Duurzaamheid is een begrip dat ontwikkeling naar kwaliteit inhoudt en geldt als een toestand waarin overeenkomstig de definitie van de VN-commissie Brundlandt (1987) wordt voldaan aan de behoeftes van zowel de huidige als de toekomstige generatie.

1.3 Strategische verkenning Landbouw: drie stappen

Dit discussiedocument vat de resultaten van deze drie dialoogbijeenkomsten samen. Verder geeft het inzicht in verschillende mogelijkheden die de provincie heeft om met andere partijen een substantiële stap te zetten richting verduurzaming van de landbouw in Zuid-Holland op basis van o.a. agrarisch ondernemerschap. Deze dialoogbijeenkomsten en de geschetste inzet van de provincie vormen de input voor dit discussiedocument; dit document is het product van stap twee uit de Strategische verkenning Landbouw. Hieraan ging stap één vooraf, waarin adviesbureau Arcadis een inventariserend rapport heeft opgesteld over de ontwikkelingen en thema's voor de provincie Zuid-Holland (juli 2014). Voor dit discussiedocument is tevens gebruik gemaakt van het advies van de Provinciale Adviescommissie Leefomgevingskwaliteit: "Naar een waardenvolle landbouw in Zuid-Holland" (2015).

Wij willen het proces van de Strategische verkenning Landbouw afronden met een derde stap, waarin wij een Ambitiedocument Duurzame Landbouw opstellen.

1.4 Leeswijzer

Hoofdstuk 1 beschrijft de aanleiding en achtergrond van dit document.

Hoofdstuk 2 werkt dit verder uit voor de Zuid-Hollandse landbouw, mede op basis van het inventariserend rapport uit stap één en de vigerende provinciale doelen voor de landbouw.

Aan de hand van enkele ontwikkelingsscenario's verkennen wij in hoofdstuk 3 welke effecten optreden in mogelijke toekomstige ontwikkelingen en welke zorgen, kansen en dilemma's daarmee samenhangen.

De resultaten van de maatschappelijke dialoogsessies zijn opgenomen in hoofdstuk 4. Hierbij zijn drie thema's verder uitgediept (kringloop, voedselketens en biodiversiteit).

De afrondende hoofdstukken 5 en 6 bieden het handvat voor een toekomstige provinciale landbouwinzet en een gezamenlijke uitvoering.

In het discussiedocument zijn citaten, tekeningen en foto's opgenomen die afkomstig zijn uit de drie dialoogsessies in Woubrugge.

2. Ontwikkelingen en opgaven grondgebonden landbouw

5

2.1 Kwaliteit van de leefomgeving en landbouw

Op mondiaal en nationaal niveau zien wij een aantal zorgelijke ontwikkelingen in de kwaliteit van de leefomgeving. De oorzaken zijn divers en ze verschillen regionaal ook sterk. Gelet op het kader van dit discussedocument richten wij ons op de relatie met de ontwikkelingen in de grondgebonden landbouw. Hieronder een schets van deze ontwikkelingen en hun effecten.

Het klimaat verandert gestaag en de emissie van broeikasgas neemt toe met 12 tot 14 %. De kwaliteit van de leefomgeving in het landelijk gebied neemt af door emissies van mest en mineralen naar lucht, bodem en water. Wij zien hier verspilling van grondstoffen. Er treedt verlies op van biodiversiteit en achteruitgang in kwaliteit van het cultuurlandschap. Deze negatieve effecten kunnen deels worden toegeschreven aan de landbouw, wat tegelijk onderstreept dat de landbouw ook een sleutel in handen heeft om deze ontwikkelingen ten goede te keren.

De veehouderij staat voor de vraag hoe dierenwelzijn en volksgezondheid gegarandeerd kunnen worden. Het uitbreken van de Q-koorts en vogelgriep zorgen mede voor maatschappelijke kritiek op de schaalvergroting in de veehouderij.

Er is verspilling van voedsel: Nederlandse consumenten gooien ieder jaar voor zo'n € 2,5 miljard aan voedsel weg. Dat is ruim € 150 per persoon. Ofwel zo'n 50 kilo. Producenten, tussenhandel, horeca en supermarkten verspillen nog eens zo'n € 2,5 miljard aan voedsel.

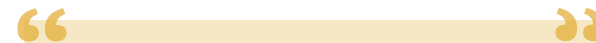
Ook regionaal doen zich negatieve effecten voor. Door schaalvergroting ontstaat druk op de relatie van het agrarisch bedrijf met zijn omgeving: infrastructuur wordt zwaarder belast en de ruimtelijke kwaliteit kan in het geding zijn door grotere stallen. Mits deze goed ruimtelijk is ingepast, kan overigens een nieuwe grotere stal mogelijk meer bijdragen aan ruimtelijke kwaliteit dan een oude, slecht ingepaste kleinere stal. Verder kan langdurige leegstand tot afname van de ruimtelijke kwaliteit leiden.

Door bodemdaling, uitspoeling en verzilting staat het watersysteem onder druk. Het watersysteem is daarmee mede sturend op de ontwikkelingen in de landbouw.

De negatieve maatschappelijke effecten zijn vaak niet gemakkelijk om te buigen. Waar dit kan willen wij niettemin een Zuid-Hollandse bijdrage leveren en wij willen dus aangrijpen op de regionale en lokale effecten. Hiervoor is een substantiële gezamenlijke inspanning nodig, zo bleek uit de gehouden dialoogbijeenkomsten.

Wij zien ook positieve ontwikkelingen, een begin van een duurzamere landbouw. Wij zien initiatieven voor kringlooplandbouw, een hoog percentage weidegang, agrarisch natuurbeheer en bedrijfsmodellen met minder druk op de omgeving.

Samenwerking en gezamenlijke inzet is nodig om deze negatieve effecten te beperken en positieve ontwikkelingen verder te ondersteunen.

*Verbinding tussen consument
en voedsel herstellen.*

2.2 Economische positie van de Zuid-Hollandse akkerbouw en veehouderij

Nederland is een agrifoodland. Deze sector levert een bijdrage van 11% aan de Nederlandse economie. Nederland verhandelt en verwerkt aanzienlijk meer dan het zelf verwerkt. Het is de tweede exporteur van agro&food producten ter wereld. In 2014 bedroeg de export € 81 miljard. Dat komt mede door de grote import en doorvoer van veevoergrondstoffen, cacao bonen, tropisch fruit e.d. De totale toegevoegde waarde van de grondgebonden landbouw in Zuid-Holland bedraagt € 1,7 miljard per jaar: € 0,4 miljard in primaire productie en € 1,3 miljard in verwerking, toelevering en distributie.

De wereldwijde vraag naar voedsel neemt toe, waarmee het economisch perspectief voor de landbouw in Nederland en in Zuid-Holland ook goed is. Dit komt nu al tot uiting in groei van de melkveestapel in Zuid-Holland en de grote vraag naar en hoge prijzen voor landbouwgrond. Er is hierbij een voortgaande ontwikkeling naar minder maar grotere landbouwbedrijven.

Zuid-Holland is de etalage voor Nederland.

2.3 Huidig provinciaal beleid

Beleidsvisie Groen

De provincie realiseert met het Uitvoeringsprogramma Groen de doelen van de Beleidsvisie Groen (2012) door netwerksturing, facilitering en het beschikbaar stellen van subsidies. Zo heeft de provincie onder andere subsidieregelingen voor agrarisch natuurbeheer, systeeminnovatie landbouw en agrarische structuurversterking (kavelruil).

Stimuleringskader innovaties grondgebonden landbouw

In de Beleidsvisie Groen staat dat de provincie streeft naar een gezonde economische basis voor de grondgebonden landbouw, waarbij systeeminnovaties worden gestimuleerd, en dat willen wij bevorderen via een innovatieprogramma. In het provinciale Stimuleringskader innovaties grondgebonden landbouw (2013) is dit innovatiebeleid verder uitgewerkt en is een bedrag van € 2,4 miljoen beschikbaar gesteld tot eind 2015. Dit bedrag is al toegekend aan verschillende innovatieprogramma's. Het stimuleringskader bevordert innovaties via het versterken van netwerken, het formuleren van gemeenschappelijk perspectief, kennisontwikkeling en medefinanciering van innovaties uit het netwerk. Systeeminnovaties worden ingezet op het hoofddoel: het versterken van de economische positie van de landbouw in het veenweidegebied en bij de stad.

Focus op de hele provincie, niet alleen op de Veenweiden. Maak Innovatiecentrum Veenweiden ook in andere delen van de provincie.

Aansluitend op dit innovatieprogramma zetten wij de financiële middelen uit het Europees gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) voor plattelandsontwikkeling (POP3-gelden) de komende jaren in op de thema's uit het Stimuleringskader, op biodiversiteit en op het sluiten van kringlopen.

Ruimtelijke ordening en ruimtelijke kwaliteit

Over duurzaamheid in relatie tot de landbouw is in de Visie Ruimte en Mobiliteit opgenomen dat de landbouw een flinke sprong maakt in verduurzaming, ruimtelijke kwaliteit en het inspelen op omgevingsfactoren. Ten aanzien van intensivering wordt in de Visie Ruimte en Mobiliteit aangegeven dat de ruimte schaars is in de provincie Zuid-Holland en dat deze ruimte beter benut moet worden. Wat er is moet opgewaarderd worden. Dit leidt tot een intensiever en compacter ruimtegebruik.

In haar ruimtelijk beleid stuurt de provincie op de omvang van het agrarisch bouwperceel omdat een agrarisch bedrijf een bepaalde schaalgrootte nodig heeft om in verduurzaming en modernisering te investeren met een verantwoorde terugverdientijd¹. Een recente uitspraak van de Raad van State² laat zien dat het niet goed mogelijk is om duurzaamheidseisen op te nemen in het ruimtelijk beleid.

Provincie moet een procesrol nemen.

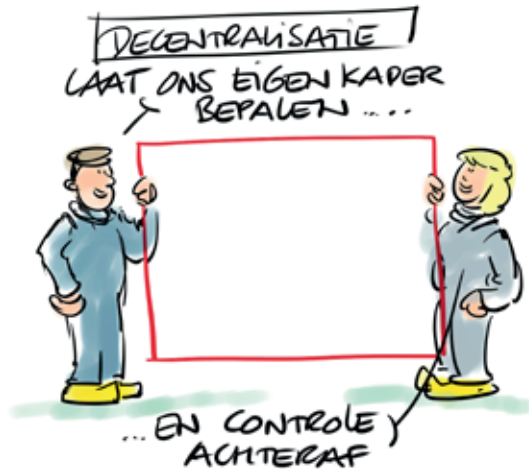
De provincie onderzoekt momenteel hoe ze in de toekomst ruimte kan blijven bieden aan een vitale agrarische sector en tegelijkertijd effectief kan blijven sturen op het bewaren van de ruimtelijke kwaliteit van de karakteristieke landschappen van Zuid-Holland. De indeling in drie typen landbouwgebieden (topgebieden, gebieden met opgave en gebieden onder invloed van de stad) uit de Beleidsvisie Groen wordt hierbij aangehouden.

¹: De provincie houdt de ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden voor het gangbare agrarisch bedrijf begrensd op 2 hectare voor een agrarisch bouwblok. In verband met mogelijke verbreding van activiteiten biedt de provincie indien nodig meer ruimte. Een bouwblok kan dan onder voorwaarden tot meer dan 2 hectare uitbreiden.

²: Uitspraak 201308140 dd 21 januari 2015.

Op verschillende schaalniveaus kan bedrijfsoptimalisatie impact hebben op het landschap: inrichting van het bouwperceel, inrichting van de gronden behorend bij het bedrijf en de benodigde infrastructuur binnen en buiten het bedrijf.

In het algemeen streeft de provincie er naar dat het bedrijfsmodel zich voegt naar de draagkracht van het landschap. Landschappelijke waarden die de provincie wil behouden en versterken zijn beschreven in de Kwaliteitskaart van de Visie Ruimte en Mobiliteit en in de Gebiedsprofielen Ruimtelijke Kwaliteit.

Natuurbeschermingswet en PAS

Volgens planning zal de PAS (Programmatiese Aanpak Stikstof) medio 2015 in werking treden. Via de PAS wordt dan geborgd dat de Natura 2000 doelen worden gerealiseerd en dat de stikstofdepositie blijft dalen. Er komt dan economische ontwikkelingsruimte beschikbaar o.a. voor de landbouwsector. De provincie stelt beleidsregels vast voor de verdeling van de ontwikkelingsruimte. Deze regels gelden als kader voor de vergunningverlening krachtens de Natuurbeschermingswet. De veehouderijsector heeft op landelijk niveau ook een aantal vrijwillige maatregelen op zich genomen: voer- en managementmaatregelen, stimulering van weidegang en gebruik van de kringloopwijzer. Weidegang wordt als reductiemaatregel medio 2015 opgenomen in de Regeling Ammoniak en Veehouderij als een maatregel die betrokken kan worden bij de vergunningverlening. Per 1 januari 2015 wordt de kringloopwijzer verplicht voor bedrijven met een fosfaatoverschot, en per 1 januari 2018 voor alle melkveebedrijven. LTO Noord³ werkt nu aan een programmavoorstel

3: Land- en Tuinbouworganisatie.

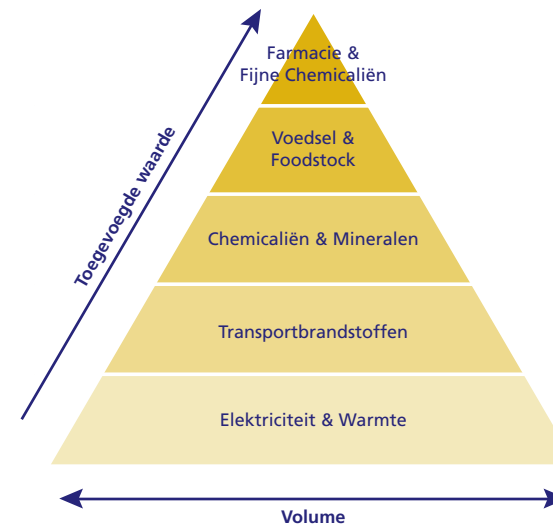
Proeftuin Veenweiden. Het doel is om via technische en organisatorische innovaties te komen tot extra stikstofreductie en dat te verzilveren voor extra ruimte voor groei. In het kader van de PAS worden de mogelijkheden voor een reservepakket bronmaatregelen verkend voor het geval de daling in de stikstofdepositie mocht tegenvallen dan wel er onvoldoende ontwikkelingsruimte beschikbaar is. Daarbij wordt ook gekeken naar bronmaatregelen voor de landbouw.

Landbouw en bio-economie

Landbouw en voedselproductie staan niet op zich. De agrarische sector is onderdeel van een systeem dat meer omvat dan het produceren van biomassa in de vorm van voedsel en brandstof. Dat systeem is de bio-economie. Bio-economie is het domein waar bio-based economy, bio-energie en systeeminnovatie in de landbouw elkaar raken. De benadering van bio-economie is een belangrijke stap richting de circulaire economie.

Deze crosssectorale benadering is beschreven in de provinciale nota Intensivering energiebeleid (februari 2014). In de beleidsvelden bio-based economy en landbouwbeleid moet ze nog worden verankerd.

De provincie ziet het principe van 'cascadering' als leidraad in de bio-economie, waarbij biomassa een zo hoogwaardig mogelijke toepassing kent. Wij kiezen daarbij een strategie gericht op een zo hoog mogelijk toegevoegde waarde per kilo, een sterke marktpositie en ketens die passen bij de schaal van de Deltaregio (Zuid-West Nederland en Vlaanderen).

Figuur 1: Cascadering biomassa: de biomassa waarde piramide.

2.4 Resultaten eerste stap: schets van dilemma's, keuzes, opgave⁴

Stap één heeft een aantal mogelijke thema's aangedragen voor een provinciale beleidsagenda: de relatie tussen voedselproductie, biodiversiteit en duurzaamheid in het algemeen en in het bijzonder grondgebonden melkveehouderij, het verbinden van stad en land, het sluiten van kringlopen, schaalvergroting en dierenwelzijn, volksgezondheid. Ook kwamen enkele specifieke aandachtspunten naar voren over een actieve rol van de provincie Zuid-Holland bij het bevorderen van een duurzamere landbouw en bij het bevorderen van samenwerking van organisaties, overheden en ondernemingen. De thema's uit deze stap zijn de input geweest voor de dialoogsessies in Woubrugge (zie hoofdstuk 4 van dit discussiedocument). Hieronder een korte toelichting op de thema's uit de eerste stap.

2.4.1 Voedselproductie, biodiversiteit en duurzaamheid

Door de toenemende vraag naar voedsel in de wereld is het economisch perspectief van de landbouw goed, zeker ook in Zuid-Holland als geschikt productiegebied. Een gevolg hiervan is voortgaande intensivering van de landbouw (in productie per hectare en per dier) en een grote vraag naar landbouwgrond met hoge grondprijzen. Deze ontwikkelingen vragen keuzen van de provincie Zuid-Holland ten aanzien van zuinig ruimtegebruik, de vraag hoe biodiversiteit is te behouden en te herstellen en de vraag of de provincie aanvullende duurzaamheidseisen moet stellen.

Zuinig ruimtegebruik

Zowel verstedelijking, infrastructuur, landbouw als natuur vragen om ruimte. In het verleden is de biodiversiteit afgenomen door verstedelijking en versnipperende

⁴: Dit hoofdstuk is gebaseerd op het inventarisatierapport 'Verkenning van de ontwikkelingen in de veehouderij en akkerbouw in de provincie Zuid-Holland' (juli 2014) door het adviesbureau Arcadis.

infrastructuur, omzetting van natuurgebied naar landbouw en intensivering van de landbouw. Daarna(ast) werd landbouwgrond omgezet in verstedelijkte gebieden, infrastructuur en recent ook in nieuwe natuur. De afname van het areaal cultuurgrond tussen 2001 en 2014 bedraagt 12%.

Als de provincie ruimte wil bieden aan landbouw én natuur is het in de eerste plaats van belang zuinig om te gaan met de ruimte. Binnen zuinig ruimtegebruik valt ook passend hergebruik (wonen en werken) van vrijkomende agrarische bebouwing of hergebruik voor andere agrarische functies.

Hoe biodiversiteit behouden en herstellen?

Door de voortgaande intensivering van de landbouw zal de combinatie van natuur en landbouw op één en hetzelfde perceel landbouw steeds minder mogelijk zijn. Binnen een intensiverend landbouwbedrijf zal ook steeds minder ruimte zijn om op een deel van de percelen aan agrarisch natuurbeheer te doen. Als de mogelijkheden en de animo voor agrarisch natuurbeheer op landbouwgrond afnemen wordt het belangrijker om de biodiversiteit meer te ontwikkelen in natuurgebieden van het provinciale natuurnetwerk. Maar ook de landbouwgebieden met een opgave uit de Beleidsvisie Groen, waar verdere intensivering van de landbouw tegen grenzen aan loopt of waar (intensieve) landbouw zelfs onmogelijk wordt, bieden mogelijkheden voor versterking van de biodiversiteit. Dat kan betekenen dat een landbouwbedrijf biodiversiteit integreert in de bedrijfsvoering.

Aanvullende duurzaamheidseisen stellen aan uitbreidingsruimte voor landbouwbedrijven?

De provincie kan overwegen om bijvoorbeeld via de ruimtelijke ordening aanvullende duurzaamheidseisen te stellen aan uitbreidingsruimte (grotere bouwblokken) voor veehouderijbedrijven. De provincie Zuid-Holland doet dit reeds bij uitbreiding en hervestiging van intensieve veehouderijen; ze doet dit niet voor de melkveehouderij. Een recente uitspraak van de Raad van State staat dit echter in de weg. De toekomstige Omgevingswet biedt vanwege zijn verbrede reikwijdte naar verwachting meer mogelijkheden.

2.4.2 Grondgebonden melkveehouderij

Het rijksbeleid biedt ruimte voor verdere intensivering naar meer koeien per hectare op melkveebedrijven. De agrarische sector kan hiermee inspelen op de wereldwijde vraag naar zuivelproducten. Deze ontwikkeling is nadelig voor de mogelijkheden voor beweiding (koeien in de wei) en agrarisch natuurbeheer (biodiversiteit). Het rijk werkt in overleg met de agrarische sector en maatschappelijke organisaties een actiegerichte aanpak uit om grondgebondenheid te bevorderen⁵. De NZO⁶ en de LTO hebben bij de presentatie van het nieuwe mestbeleid (einde 2013) lagere overheden

⁵: Memorie van toelichting bij het wetsvoorstel Verantwoorde groei van de melkveehouderij (2014).

⁶: Nederlandse Zuivel Organisatie.

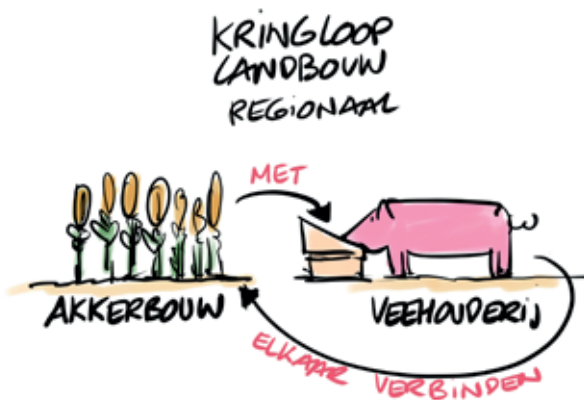
gevraagd om grondgebondenheid van de melkveehouderij te borgen. Het parlement heeft einde 2014 de Wet verantwoorde groei melkveehouderij ('Melkveewet') aangenomen. De verwachting is dat het rijk in 2015 nadere regels stelt op grond van deze wet met het oog op de grondgebondenheid van de melkveehouderij.

2.4.3 Sluiten van kringlopen

De landbouw is gebruiker en leverancier van kostbare grondstoffen (koolstof, stikstof, fosfaat). In een circulaire economie worden grondstoffen efficiënt gebruikt en is de verspilling minimaal. Dat geldt niet alleen daar waar de primaire productie plaatsvindt, maar dat geldt in elke schakel van de keten tussen producent en consument. Een landbouw die verduurzaamt, handelt dan ook vanuit de basisgedachte dat kringlopen zo kort mogelijk en zo gesloten mogelijk zijn, dus zoveel mogelijk zonder externe input. Dergelijke kringlooplandbouw draagt onder andere bij aan de bodemkwaliteit en zorgt met geringere emissies voor een betere kwaliteit van grond- en oppervlaktewater. Een kringloop kan op bedrijfsniveau, maar kan ook op regionaal niveau worden ontwikkeld.

Ze haalt haar grondstoffen zoveel mogelijk uit de eigen omgeving en (in het bijzonder in de veehouderij) de grootte van het bedrijf is in balans met de bij het bedrijf horende grond. Vanuit ondernemersperspectief is kringlooplandbouw uitdagend omdat kringlooplandbouw één van de antwoorden is op kritische maatschappelijke geluiden over verstoring van de relatie landbouw en omgeving. En door efficiënter met grondstoffen om te gaan ontstaat een bedrijfseconomisch voordeel.

Indien zich forse groei van de provinciale veestapel voordoet kan het op termijn van belang worden dat de provincie gaat sturen op het meer sluiten van de kringloop van mest en voer tussen veehouderijbedrijven en akkerbouwbedrijven (in Zuid-Holland): de mest uit de veehouderij voert mineralen en nutriënten aan voor de akkerbouw.

2.4.4 Schaalvergroting en dierenwelzijn

De weerstand bij de bevolking tegen grotere stallen neemt toe. De huidige maximum omvang van bouwblokken in Zuid-Holland biedt echter voor de meeste veehouderijen in Zuid-Holland nog voldoende ontwikkelingsmogelijkheden voor een grotere veestapel. Dit vraagt veelal grotere en modernere stallen.

Er is geen onmiddellijke relatie tussen schaal en dierenwelzijn. Deze relatie is sterk afhankelijk van de bedrijfssituatie (dierdichtheid, stalconstructie e.d.).

De beweidingmogelijkheden nemen bij een grotere veestapel gemiddeld af, maar ook dit is sterk afhankelijk van de bedrijfsinrichting (huiskavelsituatie, verdienmodel agrariër). De provincie kan deze ontwikkeling beïnvloeden door bijvoorbeeld in haar beleid extra eisen te stellen aan grondgebondenheid en beweiding en door kavelruilprocessen te ondersteunen. Anderzijds kan de provincie overwegen extra welzijnseisen over te laten aan de marktpartijen.

Schaalvergroting betekent dat het bedrijfsoppervlak toeneemt. Doorgaans neemt het aandeel veldkavels dan toe. Kavelruil kan de verhouding tussen huiskavel en veldkavel verbeteren. Dat is gunstig voor de bedrijfsvoering, maar ook voor de druk op de lokale infrastructuur.

2.4.5 Volksgezondheid

De voorgenomen wijziging van de Wet dieren zal provincies en gemeenten mogelijkheden bieden om op basis van volksgezondheidscriteria grenzen te stellen aan de omvang van de veehouderij (locaties). Uitgaande van het bestaande instrumentarium kan de provincie, in samenwerking met de GGD, gemeenten stimuleren om het aspect volksgezondheid te betrekking bij ruimtelijke afwegingen en bijvoorbeeld via het lokaal geurbeleid te sturen.

3. Welke kant gaat de grondgebonden landbouw in Zuid-Holland op?

3.1 Ontwikkeling landbouw: denken in scenario's

In hoofdstuk 1 hebben wij beschreven welke ontwikkelingen zich momenteel voordoen, zowel mondiaal als regionaal. Wij willen deze ontwikkelingen graag duurzaam laten verlopen in combinatie met behoud en versterking van de economische basis van bedrijven en ondernemingen. Een dergelijke verduurzaming is een opgave van vele partijen, waarbij elke partij zijn eigen mogelijkheden en beperkingen heeft. In ons streven naar een duurzamere landbouw zullen wij als provincie samen met partijen in de samenleving moeten reageren op deze ontwikkelingen en een stip op de horizon zetten als gezamenlijke ambitie. In hoofdstuk 2 hebben wij een schets gegeven van de thema's die van belang zijn voor de provinciale beleidsagenda. Om onze provinciale rol te kunnen spelen is inzicht nodig in de richting die de landbouw opgaat op de middellange termijn. Daarom hebben wij scenario's geformuleerd op basis van de ontwikkelingen en thema's voor Zuid-Holland. Deze scenario's schetsen de bandbreedte van mogelijke toekomstige ontwikkelingen en hun consequenties zodat wij daarop toegesneden provinciaal beleid kunnen ontwikkelen. Scenario's zijn dus een hulpmiddel om de toekomstige positie van de landbouw te kunnen beoordelen en de vraag te kunnen beantwoorden of de duurzamere landbouw als vanzelf ontstaat, of dat aanvullende inzet nodig is van de ene of de andere partij.

3.2 Vier scenario's en twee onzekerheden

Wij hebben hieronder vier verschillende scenario's geschetst. Ze bevatten twee onzekerheden in de te verwachten ontwikkelingen.

1. Gaat de landbouw autonoom verduurzamen of niet?

De duurzaamheidsas is de verticale as. Het is onzeker in hoeverre de landbouw (van) zelf meer gaat verduurzamen dan wat nu vereist is op basis van overheidsbeleid. Ook

is onzeker in hoeverre de markt (de consument) zal vragen om meer duurzaamheid. Daarbij gaat het om al of niet verbeteren van biodiversiteit, sluiten van kringlopen, verbinden van stad en land, koeien in de wei, volksgezondheid en dierenwelzijn.

2. Gaat de landbouw intensiveren of niet?

De intensiveringsas is de horizontale as. Intensiveren kan verduurzaming belemmeren maar betekent niet per definitie minder duurzaam. Intensiveren kan bijdragen aan duurzaamheid als daarmee zuiniger wordt omgesprongen met ruimte en grondstoffen en als daarmee de milieubelasting afneemt. Schaalvergroting is ook niet per definitie gelijk aan intensivering: meer hectares of dieren per bedrijf betekent niet automatisch meer productie per hectare of per dier.

Deze twee onzekerheden resulteren in vier scenario's:

Duurzamer en niet intensiever	Duurzamer en intensiever
GROEN EXTRA	GROENE GROEI
Niet duurzamer en niet intensiever	Niet duurzamer, wel intensiever
STAGNATIE	GROEI MET AFWENTELING

Onderstaande tabel is ontleend aan het inventariserend rapport van Arcadis. De tabel schetst de verschillende scenario's en beschrijft welk type bedrijfsvoering bij een scenario hoort. De detaillering is op hoofdlijnen en dient vooral om de scenario's te laten contrasteren ten opzichte van elkaar. De praktijk kent overigens vele mengvormen.

Tabel 1: Verwachte ontwikkelingen en effecten per scenario

Groen extra: Duurzamer en niet intensiever

- Gelijkblijvende tot iets lagere omvang voedselproductie
- Kleinere innovatief vormgegeven en ingerichte stallen/gebouwen
- Veel meer ruimte op het bedrijf voor biodiversiteit/agrarisch natuurbeheer (weidevogels, bloemrijke graslanden, hogere waterstanden). Veel meer (mogelijkheden voor) tegengaan bodemdaling en verzilting in combinatie met landbouw
- Veel meer ruimte voor regionale afzet (huisverkoop) zorg, educatie, energie, e.a. verbreding en verbinding stad-land
- Veel meer sluiten regionale (voer-mest) kringlopen, melkveehouderij meer grondgebonden, koeien in de wei

Groene groei: Duurzamer en intensiever

- Grotere omvang voedselproductie
- Grote (en kleine) innovatief vormgegeven en ingerichte stallen/gebouwen
- Meer ruimte op het bedrijf voor biodiversiteit/agrarisch natuurbeheer (weidevogels, bloemrijke graslanden, hogere waterstanden). Meer (mogelijkheden voor) tegengaan bodemdaling en verzilting in
- Combinatie met landbouw
- Meer ruimte voor regionale afzet (huisverkoop) zorg, educatie, energie, e.a. verbreding en verbinding stad-land
- Meer sluiten regionale (voer-mest) kringlopen, melkveehouderij meer grondgebonden, koeien in de wei

Stagnatie: Niet duurzamer, niet intensiever

- Gelijkblijvende omvang voedselproductie
- Traditionele stallen die kaal in het landschap staan
- Beperkte ruimte voor biodiversiteit/agrarisch natuurbeheer. Beperkte mogelijkheden voor tegengaan bodemdaling

Groei met afwenteling: Niet duurzamer, wel intensiever

- Grotere omvang voedselproductie
- Grote traditionele stallen/gebouwen die kaal in het landschap staan
- Afname ruimte voor biodiversiteit/agrarisch natuurbeheer. Minder (mogelijkheden voor) tegengaan bodemdaling en verzilting
- Afname ruimte voor regionale afzet etc.
- Minder gesloten regionale (voer-mest) kringlopen, melkveehouderij minder grondgebonden, koeien niet in de wei

Zie hieronder ter illustratie de verbeelding van twee scenario's:

3.3 Ontwikkelingsscenario's: keuzes

De autonome ontwikkeling op basis van huidig EU-, rijks- en provinciaal beleid komt wellicht het meest overeen met het scenario Groei met afwenteling: wel intensivering en weinig verduurzaming. Dit model zal tot versterking van de economische positie van de landbouw bedrijven leiden, maar de nadelige omgevingseffecten nemen toe.

Als de provincie deze intensivering samen wil laten gaan met meer verduurzaming kan ze kiezen voor sturen in de richting van scenario Groene Groei. Als de provincie in combinatie met het bevorderen van verduurzaming de intensivering wil afremmen kan zij sturen op scenario Groen extra.

Het advies van professor dr. John Grin⁷ van de Universiteit van Amsterdam in de derde Dialoogssessie voegde hier een dimensie aan toe. Professor Grin stelt dat de provincie Zuid-Holland ook voor de vraag staat, naast een scenariokeuze, of de fysieke ruimte in de provincie nodig is voor voedselproductie of voor een model dat zich richt op kennisontwikkeling en kennisbedrijven. Dit zijn twee ontwikkelrichtingen namelijk:

- **Zuid-Holland als productielocatie**

Nederland als voedselexporteur. Hierbij is het verdienmodel primair gebaseerd op de (regionale) en wereldvoedselmarkt. Zoals nu bijvoorbeeld in onze agrarische topgebieden.

- **Zuid-Holland als innovatieruimte**

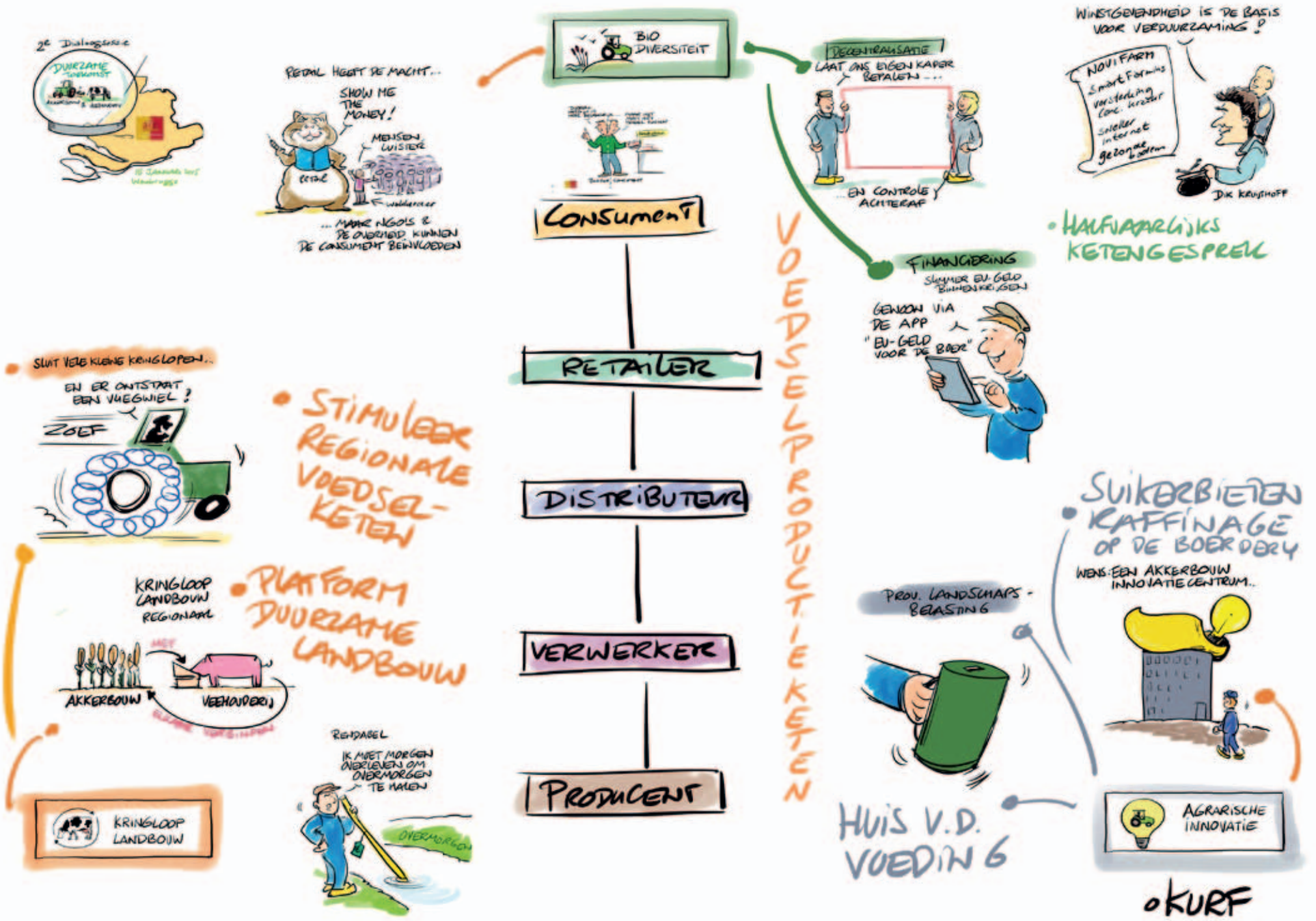
Nederland als kennisexporteur. Deze ontwikkelrichting vraagt koplopers aan wie experimenteer- en innovatieruimte wordt gegeven om zich te ontwikkelen tot een hoogwaardige kennissector en kennisexporteur. Dit verdienmodel is voor deze bedrijven niet primair gebaseerd op voedselproductie.

Beide ontwikkelrichtingen vragen een lange-termijn visie en innovatiebeleid volgens Grin omdat essentieel is dat partijen willen weten waar ze aan toe zijn. Veel innovatie vergt immers een "lange adem".

⁷ Professor Dr. John Grin, Universiteit van Amsterdam heeft onderzoek gedaan naar innovaties en met name naar de na-oorlogse transitie in de landbouw door Minister van Landbouw dr. S.L. Mansholt (2009).

4. Oogst dialoogsessies

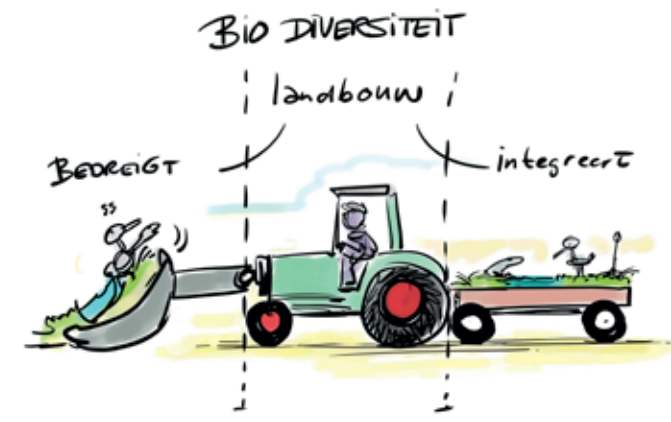
4.1 Aanpak Dialoog

Wij hebben op 11 december 2014 en op 15 januari 2015 twee dialoogsessies georganiseerd, gericht op verkennen respectievelijk verdiepen van de meest urgente thema's, rol(len) en instrumenten bij het bevorderen van een meer duurzame veehouderij en akkerbouw in Zuid-Holland. In beide sessies stond de volgende vraag centraal: *Hoe komen wij met elkaar tot een doorbraak naar een duurzamere akkerbouw en veehouderij op een termijn van vijf tot tien jaar in de provincie Zuid-Holland?*

De derde bijeenkomst vond plaats op 28 januari 2015. Deze was gericht op bestuurders. De centrale vraag was hier: *Wat kan en wilt u de komende vijf tot tien jaar bijdragen aan een duurzame akkerbouw en veehouderij in Zuid-Holland en wat heeft u daarvoor nodig van de provincie en/of van andere partners in de keten?*

De thema's uit de eerste bijeenkomst kwamen voort uit het in stap één opgestelde inventarisatierapport (zie voetnoot op blz. 8). Uit de dialoogsessies zijn in overleg met de maatschappelijke partners drie prominente thema's naar voren gekomen als thema's waarop versterkte inzet voor verduurzaming nodig is en haalbaar is:

- Sluiten van kringlopen (beperking gebruik grondstoffen)
- Regionale voedselketens (relatie producent – consument)
- Biodiversiteit in normale bedrijfsvoering (nieuwe verdienmodellen).

4.2 Sluiten van kringlopen van grondstoffen

In de dialoogsessies werd aandacht gevraagd voor het besef dat kleine kringlopen deel uitmaken van grote kringlopen. De ambitie zou moeten zijn om deze aan elkaar te verbinden en schakels in de keten bij elkaar te brengen en te koppelen aan andere belangen en doelen. In dialoog werd er voor gepleit om hierin nuchter en met boerenverstand te werk te gaan en deze ambitie beperkt te houden tot lokaal en regionaal niveau. Er klonk de aanbeveling om lokaal te beginnen en op zoek te gaan naar kansen en wel op zo'n manier dat een vliegwieleffect ontstaat met versterking en verbreding tot gevolg. Lokale raffinage van suikerbieten is mogelijk zo'n kans: mineralen en organische stof blijven op het bedrijf.

Randvoorwaarde is dat een deelnemend bedrijf (in primaire productie of in handel en distributie) een goede economische basis heeft. Verder vraagt zo'n aanpak volharding want het kan vijf tot tien jaar duren voordat een significant effect optreedt.

Een verduurzamende landbouw houdt de kringlopen van grondstoffen kort en zo gesloten mogelijk, waarbij de externe input beperkt blijft. Ze haalt haar grondstoffen zoveel mogelijk uit de eigen omgeving en (bij veehouderij) de grootte van het bedrijf is balans met het areaal van de bij het bedrijf horende grond. Door slimmer en efficiënter met grondstoffen om te gaan ontstaat een bedrijfseconomisch voordeel. Kringlooplandbouw daagt ook ondernemers uit stappen te zetten ter verbetering van de relatie met de omgeving in brede zin.

Waar onnodige belemmeringen zijn, bijvoorbeeld in regelgeving of in infrastructuur, kan de overheid deze wegnemen.

ACTIE: innovatie

1. TITEL
SUIKERBIETEN RAFFINAGE OP BOERDERIJNIVEAU

2. WAT IS HET PROBLEEM?
DE GROND
VEEL MINERALEN WORDEN VERSPILT, VOORAL FORFOOT.
Bieten dat dit op het erf blijft EVENZO IS HET ZANDE
OM AL DAT WATER (76% KLBIN) EN TRAAK AF TE VOEREN

3. WAT IS HET DOEL?
Behoud van mineralen en voorkomen
van overmatige transportbewegingen

4. WAT IS DE OPLOSSING
BOER WORDT SUIKERPRODUCENT I.P.K.
BIETENPRODUCENT

5. WELKE PARTIJEN?
SUIKER UNIE (COSUN), VELD LEEUWAIK, PZH

6. WELKE TERMIJN?
Pilot plant klaar op 1-10-2015
Dik Kraijthoff

4.3 Regionale voedselketens

Tijdens de dialoogsessies waren alle schakels in regionale voedselketens vertegenwoordigd, met uitzondering van supermarkten. De aanwezigen vonden het jammer dat de stem van het supermarktwezen niet klonk.

Voor een regionaal voedselsysteem geeft een ketenbenadering houvast omdat deze de verbinding laat zien tussen de partijen. Feitelijk leven er vele consumenten zeer dicht bij voedselproducenten. Gelet op de huidige nogal beperkte maat en schaal van de economie van korte voedselketens doet dit sterk denken aan disfunctioneren van markten. De ketens zijn nog zwak, klein of zelfs niet geschakeld.

Aanwezige producenten zien kansen voor hun producten binnen een regionale voedselketen veelal nog als een niche, een specialiteit, waar moeilijk toegang toe te krijgen is. Een ondernemer uit de tussenhandel van streekproducten geeft aan dat de betekenis al veel groter is, de niche voorbij. Een groeiende vraag, groeiend aanbod, meer ondernemers en het denkklimaat van consumenten is duidelijk in verandering. Gezond voedsel is een actueel thema, gekoppeld aan smaak, beleving, duurzaam, mét dierenwelzijn. Niet vreemd maar van dichtbij, met een verhaal, van bodem tot bord. Maatschappelijke organisaties onderstrepen de urgentie omdat regionale voedselketens raken aan grote thema's van energie, klimaat, gezondheid, circulaire economie en vervreemding van voedsel.

De dialoogpartners, ketenpartijen, zien kansen en willen zelf meer samenwerken. Het bereiken van de grillige consument is zeker een uitdaging. Ze hebben onderzoeksvragen over functioneren van ketens, over logistiek, hebben kennisbehoefte, willen voorbeelden zien, sommige denken over opschaling. Ze vragen om ondersteuning, stimulering, zonodig aanpassing van regels. Sommige zien weer kansen in het verbinden van de korte ketens aan de kringloopbenadering op het eigen bedrijf. Een gezond streekproduct dat heeft bijgedragen aan biodiversiteit in de wei of op de akker vertelt een verhaal, kan een beleving bezorgen aan consumenten. Er kan met deze inzet meerwaarde worden gecreëerd en dat verschaft een economische ratio aan deze samenwerkingsvormen.

4.4 Biodiversiteit in de bedrijfsvoering en nieuwe verdienmodellen

In de dialoogsessies werd opnieuw vastgesteld dat biodiversiteit een relatie heeft met vrijwel alle provinciale werkvelden. En dat biodiversiteit economische en maatschappelijke meerwaarde levert en verbindt. Biodiversiteit biedt rust, ontspanning en is de basis voor een gezonde leefomgeving.

Er kwam ook zorg naar voren over de achterblijvende biodiversiteit buiten de natuurgebieden, in de vorm van teruglopende bodemkwaliteit in de akkerbouwgebieden en eenzijdigheid van de graslandsamenstelling in de weidegebieden.

Betrokkenheid en inzet van de agrarische ondernemer op zijn eigen bedrijf blijft een belangrijke voorwaarde voor verbetering van de biodiversiteit in agrarisch gebied. Waar de ene ondernemer een intrinsieke motivatie heeft voor de versterking van de biodiversiteit en zijn bedrijfsmodel hierop heeft ingericht, zoekt de andere ondernemer een economische basis voordat hij zijn bedrijfsmodel hierop aanpast. Hij laat zijn inzet voor biodiversiteit dus afhangen van het antwoord op de vraag "Wat zal de consument aan mij betalen voor mijn inzet op biodiversiteit?". Menig partij haalde in de dialoogsessies de complexiteit en machtsverdeling in de keten tussen producent en consument aan als verklaring dat een massieve inzet van de agrariër op biodiversiteit in zijn reguliere bedrijfsvoering niet van de grond komt. Tegelijk werd er op gewezen dat een aantal agrariërs een verdienmodel hanteert dat hiervoor geen ruimte biedt. Men is ook benieuwd naar nieuwe doelgroepen zoals bijvoorbeeld recreanten die mee willen betalen voor de geboden biodiversiteit.

De Hoekse Waard is een gebied waar biodiversiteit integraal onderdeel is van het beleid voor het buitengebied. In de dialoogsessies klonk de suggestie het biodiversiteitsbeleid te regionaliseren: gebiedspartijen formuleren hun eigen biodiversiteitsdoelen en eventuele middelen van rijk of provincie worden hieraan besteed onder hun verantwoordelijkheid.

4.5 Provinciale reflectie op de drie thema's

Kringlooplandbouw

Wij stellen voor projecten voor kringlooplandbouw te bevorderen, aansluitend op ons huidig beleid. Kringlooplandbouw kan een meerwaarde krijgen als die is verbonden met korte voedselketens. Zo wordt voorkomen dat producten uit lokale gesloten kringlopen terecht komen in een mondiale of nationale keten. Wij willen hier koppelingsmogelijkheden met het nutriëntenbeleid onderzoeken.

Regionale voedselketens

Wij willen doorgaan met het faciliteren van innovaties rond de regionale voedselketens en we willen inzichten en resultaten uit de lopende innovatieve trajecten benutten en verbinden met andere ketenpartijen, ter bevordering van de verdere kennisverspreiding, stimuleren van nieuwe initiatiefnemers en opschaling van lopende innovatietrajecten. Het is een kans hierbij met name kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties aan te spreken omdat zij door hun specifieke rol invloed kunnen uitoefenen op (onderdelen van) de keten. Wij willen onze inzet op dit thema, en ook op beide andere thema's, met alle relevante ketenpartijen formuleren.

Biodiversiteit

Wij willen met de agrarische sector en andere partijen onderzoeken welke inspanningen op het agrarische bedrijf mogelijk zijn voor versterking van de biodiversiteit en waar mogelijkheden liggen om belemmeringen weg te nemen. Wij willen nagaan welke nieuwe verdienmodellen voor agrarische bedrijven te ontwikkelen zijn die bijdragen aan biodiversiteit. Dat kan individueel en het kan collectief. Samenwerkingsprocessen en kennisverwerving willen we ondersteunen.

Overige thema's

Niet alle thema's in de grondgebonden landbouw zijn even nadrukkelijk aan de orde gekomen in de dialoogsessies, hoewel ze soms wel verweven zijn met deze drie prioritaire thema's. Mogelijk ervaren de dialoogpartners deze thema's niet direct als urgent of perspectiefvol. Wij willen op deze thema's het bestaande beleid van de Visie Ruimte en Mobiliteit en de Beleidsvisie Groen voortzetten.

5. Hoe willen wij de verduurzaming bereiken?

Wij willen dat de landbouw een flinke sprong in duurzaamheid maakt. Hier ligt niet alleen een verantwoordelijkheid voor de landbouwsector, maar wij willen hier een rol in spelen en mede bepalen hoe die verduurzaming bereikt kan worden.

Het rijksbeleid laat ruimte voor minder duurzame intensivering en het is onzeker of de landbouwsector zelf voldoende zal verduurzamen. Om die verduurzaming te bereiken kiezen wij voor de scenario's Groene groei en Groen extra.

Wij ondersteunen deze en stimuleren die voor twee ontwikkelrichtingen:

- **Zuid-Holland als productielocatie**
Nederland als voedselexporteur
- **Zuid-Holland als innovatieruimte**
Nederland als kennisexporteur.

Deze twee ontwikkelrichtingen krijgen allebei ruimte in Zuid-Holland. De ondernemerskeuze en de markt is hierbij leidend. Wij zien geen aanleiding voor een nadere keuze tussen intensivering of extensivering, mits substantiële verduurzaming optreedt.

Daarbij is het denkbaar om onderscheid te maken naar deelgebieden als volgt:

- Sturen op verhogen van de voedselproductie (intensivering) in combinatie met extra verduurzaming ("Groene groei") in de landbouw topgebieden: de Zuid-Hollandse eilanden en de grootschalige goed verkavelde veenweidegebieden.
- Sturen op verduurzaming zonder intensivering ("Groen extra") in de agrarische gebieden met een opgave en de landbouw(gebieden) onder invloed van de stad. Inzetten op het toevoegen van waarde aan producten en op verbreding.

5.1 Ruimte bieden aan duurzame innovaties

Om duurzaamheid op langere termijn te bereiken met deze twee ontwikkelrichtingen zijn duurzame innovaties nodig. Dit zijn innovaties die het systeem van duurzame landbouw veranderen, de systeeminnovaties. Dit is anders dan de innovatie van een product, techniek of methode. Dit betekent niet meer alleen kleine stapjes, maar grotere stappen zetten naar een duurzamere landbouw

en voedselketen. Het motto hierbij is *"niet alles zelf willen organiseren, maar het mogelijk maken dat anderen het zelf kunnen organiseren."*

Dit kan de provincie niet alleen maar ze moet en wil dit samen doen met andere partijen. Al deze betrokken partijen vormen samen een keten, waarbinnen een product vervoerd wordt van producent naar consument.

Figuur 2: Schakels in de voedselketen

Bron: J. Rotmans, In het oog van de orkaan, 2012.

De schakels in deze keten zijn: de handel en distributie, de verwerking en het supermarktwezen. Er is wederzijdse afhankelijkheid die samenwerking noodzakelijk maakt, hoewel de posities en de motieven van de partij in de keten sterk verschillend zijn. De schakels in de keten beschikken over de belangrijke handvatten voor innovatie in de keten.

De inrichting en het functioneren van de keten bepalen mede wat een ondernemer investeert in duurzaamheid. Ofwel: als de klant niet bereid is te betalen voor hun duurzaamheidsinspanningen, neemt bij vele ondernemers de bereidheid af hierin te investeren. Investerings in duurzaamheid liggen voor een ondernemer het meest voor de hand als deze worden gekoppeld aan bedrijfsvergroting of –vernieuwing.

Verder is het nodig dat wij belemmeringen wegnemen om de duurzame innovaties toe te passen en dat wij zorgen voor een klimaat dat ruimte biedt aan veranderingen zowel mentaal, juridisch als organisatorisch. Het is een proces van zoeken, leren en experimenteren onder het motto Leren door doen.

“
Innoveren is mooi, nu ook implementeren!
”

Om te kunnen slagen zijn de volgende ingrediënten van belang:

- Koplopers, met name ondernemers, zijn nodig in de juiste niches;
- Wij mobiliseren deze koplopers, dan het peloton en dan de achterblijvers;
- Wij bieden niches de ruimte om te experimenteren - Leren door doen aanpak;
- Onze aanpak bestaat uit stimuleren, experimenteren, selecteren, opschalen.

Wij onderscheiden drie fasen in het innovatieproces:

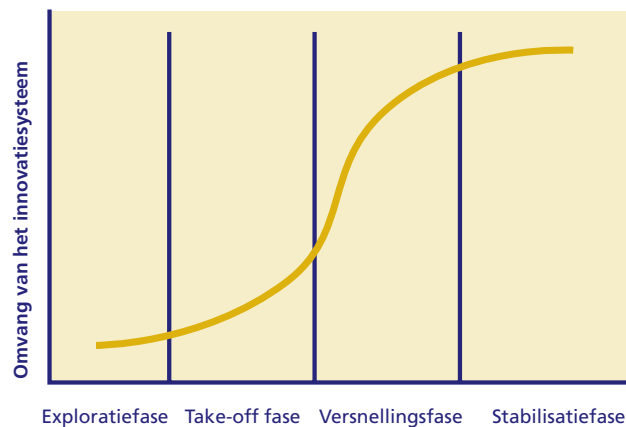
1. **Uitdagen.** Enkele voorlopers of partijen buiten de sector zien een opgave of kansen en roepen op tot vernieuwing van de bestaande praktijk (exploratiefase);
2. **Uittesten.** Vernieuwingen die bijdragen aan de opgaven worden in een proefomgeving of op bedrijven getest (exploratiefase en take-off fase);
3. **Uitdragen.** Succesvolle vernieuwingen worden gedeeld met zoveel mogelijk ondernemers (versnellingsfase).

De duurzame innovaties voor de drie thema's zitten vooral in de exploratiefase en deels in de take-off fase. Voor een krachtig innovatieproces is samenwerking tussen partijen cruciaal. Een goed innovatienetwerk is daarvoor onmisbaar. Dit netwerk dient:

- Innovaties te ontwikkelen als antwoord op opgaven;
- Innovaties in de praktijk te brengen;
- Kennis en ervaring uit te wisselen;
- Innovaties binnen en buiten het netwerk toegankelijk te maken.

Hier past de kanttekening dat innovatie geen lineair maar eerder een chaotisch proces is; het is steeds samen kijken waar wij staan, wat er gebeurt en wat er nodig is.

Fasen innovatiesysteem.

“
Leren door doen; al doende leren en al lerende doen!
”

5.2 Rollen provincie: samen doen en netwerksturing

Uit de dialogosessies blijkt veel draagvlak voor en behoefte aan meer samenwerking en communicatie. Uit de innovatietheorie blijkt dat dit zeer belangrijk is. Bovendien sluit dit goed aan bij de nieuwe sturingsfilosofie van de provincie dat zij niet alleen de doelen kan bereiken. In de Beleidsvisie Groen is de keuze gemaakt om meer met partijen in de samenleving samen te werken en is gekozen voor de aanpak van netwerksturing.

Bij netwerksturing gaat het erom meer partijen, die samen iets moeten of kunnen, maar die niet vanzelfsprekend bij elkaar komen, bij elkaar te brengen en te verbinden. Iedere partner werkt vanuit zijn eigen verantwoordelijkheid mee. Dit gaat echter niet vanzelf. De provincie zal partijen bij elkaar moeten brengen en initiatieven moeten ondersteunen die bijdragen aan de doelen.

De verschillende mogelijkheden voor sturing door de provincie kunnen worden geïllustreerd via de trap van overheidsparticipatie van de Raad voor het Openbaar Bestuur. Bij de diverse rollen of rolopvattingen horen verschillende instrumenten om ontwikkelingen te beïnvloeden, zoals:

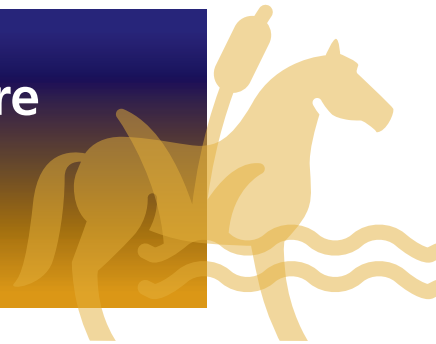
- Zelf doen: investeren, realiseren en beheren, gebiedsontwikkeling, deelnemingen;
- Reguleren: verordenen, bestemmen, vergunnen en handhaven;
- Regisseren: proces- en programmamanagement, samenwerking, afspraken maken en vastleggen;
- Stimuleren: voorlichten, subsidiëren, financieren, investeren, lobby, uitnodigen;
- Faciliteren: voorlichten, ondersteunen, loketfuncties.

De rol van de provincie verandert van alleen reguleren naar meer regisseren, stimuleren en faciliteren om de duurzame innovaties te ondersteunen.

Figuur 3: Trap van overheidsparticipatie.

6. Sprong naar duurzamere landbouw

“
Duurzaamheid zit in onze genen.
”

21

6.1 Kern van de aanpak

Om de ambitie van een duurzamere landbouw te realiseren en de doorbraak naar duurzame akkerbouw en veehouderij te bereiken, is meer nodig dan het huidige innovatieprogramma van de provincie. Het huidige systeem-innovatieprogramma landbouw stopt eind 2015 en heeft een inzet op twee thema's. De oogst van de dialoogsessies laat zien dat een breder innovatieprogramma met meer thema's, samen met meer partijen, naast de bestaande zoals het VIC⁸, met een ketenaanpak nodig is. Wij willen deze verduurzaming aanpakken via duurzame innovaties zoals in hoofdstuk 5 is beschreven. Daar zal een nieuw en verbreed innovatieprogramma voor nodig zijn.

Dit nieuwe en verbrede innovatieprogramma is gericht op duurzame innovaties om de eerder genoemde thema's verder te brengen met een langjarig programma en financiering. Gesloten kringlopen, biodiversiteit in de bedrijfsvoering en koppeling aan de bio-economie vergen innovaties en zijn een wereldwijde behoefte.

⁸ Veenweide Innovatie Centrum.

De kern van de aanpak is:

Ondernemers pakken samen de kansen voor een sterkere economische sector in Zuid-Holland en worden koploper in duurzaamheid door het inzetten van duurzame innovaties. Hierbij worden zij gefaciliteerd en ondersteund door de provincie en kennis- en onderzoeksinstituten. Ook de maatschappelijke organisaties en het onderwijs zijn hierbij partners.

Deze aanpak vraagt een combinatie van lange termijn visie, ambitie en strategie met de aanpak van netwerksturing gebaseerd op vertrouwen. Hiermee wordt Zuid-Holland koploper van duurzame landbouw in Nederland gebaseerd op gesloten kringlopen en gezond voedsel voor elke inwoner van Zuid-Holland. Tevens benaderen wij de landbouw als kernsector voor de bio-economie. Daardoor kunnen de traditionele waarden van de agrosector worden verbonden met nieuwe economische ontwikkelperspectieven. Door deze aanpak wordt ook de regionale economie versterkt.

6.2 Wat gaan wij de komende periode concreet doen?

- Start maken met vormgeven van Platform Duurzame Landbouw waar koplopers met name de agrarische ondernemers en ketenpartijen samen werken aan oplossingen voor duurzame landbouw en gezamenlijk ingrediënten aandragen voor het Ambitiedocument van Zuid-Holland;
- Doorgaan met de Dialogoarena's (netwerkbijeenkomsten) voor alle betrokken partijen uit de dialogosessies, waarvan wij de eerste in mei/juni 2015 organiseren;
- Verkenning starten voor een samenhangend Innovatieprogramma voor het Ambitiedocument. Dit doen wij samen met onze partners uit het Platform Duurzame Landbouw en op basis van de drie inhoudelijke thema's en de marktsituatie:
  - Sluiten van kringlopen (grondstoffen)
  - Regionale voedselketens
  - Biodiversiteit in normale bedrijfsvoering (nieuwe verdienmodellen)
 Wij ontwikkelen proeftuinen Duurzame Landbouw gericht op verschillende gebieden;
- Samenwerking organiseren tussen innovatiepartijen met name de agrarische ondernemers en – organisaties zoals het VIC, akkerbouwinnovaties, kennisinstellingen en samenhang brengen tussen hun activiteiten;
- Een ontwikkel- en kennisprogramma opstarten;
- Ambitiedocument met partners opstellen; dit Ambitiedocument is de derde stap in de Strategische verkenning en sluit de verkenning af (najaar 2015).

6.3 Concretisering acties

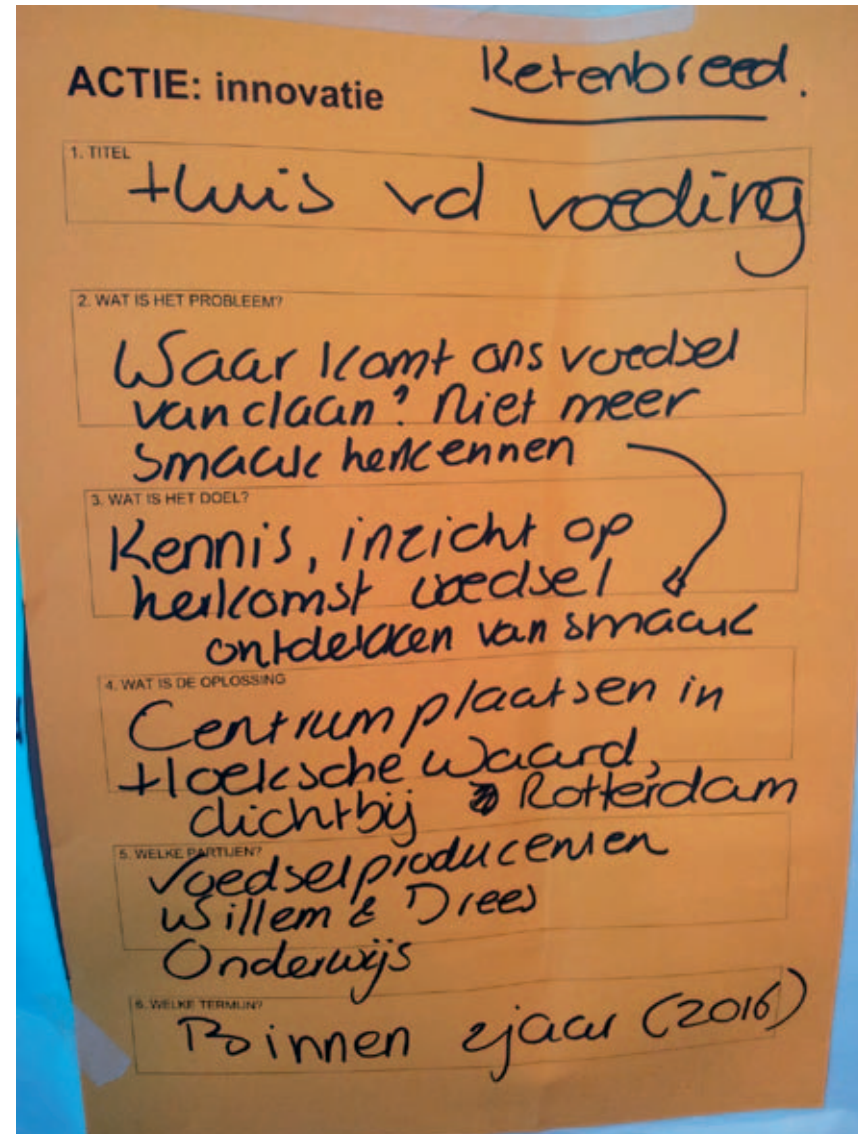
6.3.1 Oprichten Platform Duurzame Landbouw

"Individen maken het verschil"

Wij zetten de ingezette aanpak van dialoog en samenwerking met de ketenpartners door via de oprichting van een Platform Duurzame Landbouw.

Het probleem is dat partijen in de sector elkaar niet genoeg spreken. Het doel van dit platform is dan ook om een dialoog tussen alle partijen te bevorderen en een gezamenlijke ambitie te formuleren. De afgelopen periode hebben wij gemerkt dat dit werkt en hieraan bij alle ketenpartners behoefte bestaat. Kern van het Platform Duurzame Landbouw zijn natuurlijk de agrarische ondernemers.

Een gedragen langetermijnvisie en een hoog ambitieniveau zijn essentiële succesfactoren voor het platform. De partijen die deelnemen aan het platform zijn vernieuwers en meedenkers met kennis en boerenverstand. Zij dienen over een eigen budget te beschikken om verschillende initiatieven te kunnen ondersteunen.

Als begin gaan wij initiatieven ondersteunen en faciliteren om tot de oprichting van een Platform Duurzame Landbouw te komen. Ook brede en meerdere Dialoogarena's (netwerkbijeenkomsten), als vervolg van de dialoogsessie, gaan wij regelmatig organiseren. In mei/juni 2015 willen wij de eerste houden.

Wat is de intentie en aanpak van dit platform:

- Motor van de duurzame innovaties;
- Inspirerend netwerk dat via zoeken, leren en experimenteren duurzame innovaties voor de toekomst agendeert;
- Samen bouwen aan gedeelde visie en gezamenlijk beeld en perspectieven (co-creatie);
- Deelnemers zijn koplopers en vernieuwers van de verschillende ketenpartijen met name de agrarische ondernemers;
- Basis om nieuwe (cross-sectorale) coalities te vormen;
- Organiseren en ondersteunen m.b.v. de provincie en andere kennispartijen van Dialoogarena's volgens principe van halen en brengen.

6.3.2 Verkenning samenhangend innovatieprogramma

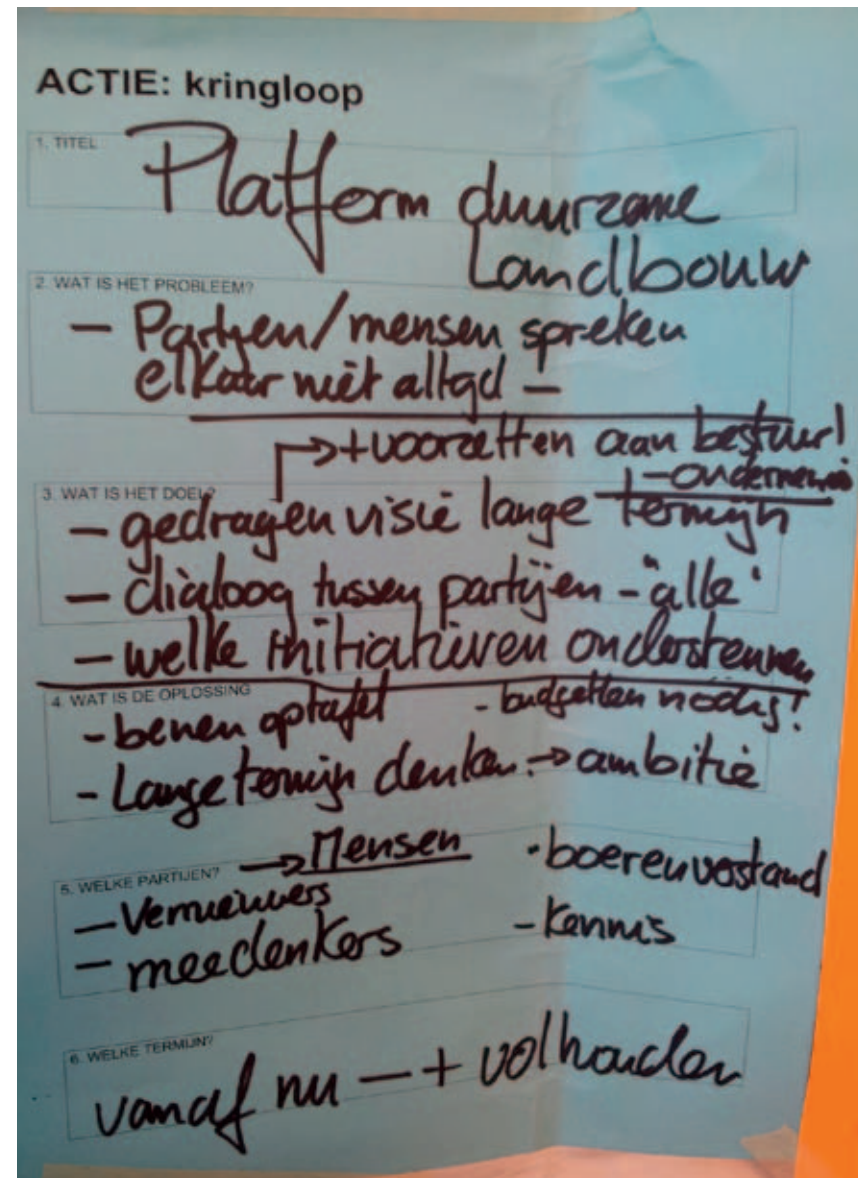
Wij gaan een verkenning starten naar een samenhangend innovatieprogramma. Op dit moment zijn er verschillende programma's (bijvoorbeeld bio-economie, systeeminnovatie landbouw) en instellingen, zoals het VIC bezig op dit terrein. Maar ook vele andere organisaties en kennisinstellingen werken aan innovatie op landbouwgebied. Een belangrijke rol spelen natuurlijk de agrarische ondernemers zelf die meedoen of willen doen aan de duurzame innovaties. Het is goed om te onderzoeken hoe al deze betrokkenen elkaar kunnen versterken, hoe zij samen bijdragen aan de duurzame innovaties om zo een samenhangend innovatieprogramma te krijgen.

Wij richten ons op de drie inhoudelijke thema's die als oogst uit de dialoog zijn gekomen, rekening houdend met de marktsituatie:

1. Sluiten van kringlopen (grondstoffen);
2. Regionale voedselketens;
3. Biodiversiteit in normale bedrijfsvoering (nieuwe verdienmodellen).

Deze drie thema's kunnen in de verschillende gebieden van Zuid-Holland een plek krijgen en sluiten aan bij al bestaande innovaties en programma's zoals bijvoorbeeld:

- Kringloopboeren in Midden-Delfland;
- Pilot duurzame akkerbouw Hoeksche Waard;
- De Stadsboeren;
- Gebiedsafpraak in Krimpenerwaard;
- Groene Hart initiatieven via Agrifood speerpunt Duurzame Zuivelketen;
- Aansluiting bij bio-economische initiatieven in het landelijk gebied.

De thema's bieden ook ruimte om duurzaamheidswinst te boeken op andere aspecten zoals dierenwelzijn, relatie agrarische bedrijf met zijn omgeving en bodemdaling.

Een specifieke actie is onderzoeken hoe de digitale infrastructuur in de vorm van een sneller internet voor smart farming, boeren met behulp van moderne technieken, kan worden verbeterd in het landelijk gebied.

6.3.3 Opstellen Ambitiedocument

In het Ambitiedocument wordt op basis van de oogst uit het opgerichte Platform Duurzame Landbouw, de Dialoogarena's en de verkenning van het innovatieprogramma de ambities, strategie en aanpak voor de lange termijn beschreven. De provincie gebruikt dit voor het vaststellen van haar landbouwbeleid.

Ook het beleid voor de korte termijn op basis van de Beleidsvisie Groen, Visie Ruimte en Mobiliteit en de aanpak van bio-economie komt hier aan de orde.

Colofon

Dit is een publicatie van de provincie Zuid-Holland
Maart 2015

Provincie Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP Den Haag
www.zuid-holland.nl

Realisatie
provincie Zuid-Holland, afdeling Water en Groen

Redactie
Adviesbureau AWARENESS

Beeldmateriaal
Tekeningen: John Körver
Foto's: Adviesbureau AWARENESS

Ontwerp en productiebegeleiding
Bureau Mediadiensten, provincie Zuid-Holland

274611